

بررسی نشانه‌های تصویری لوح  
«زن ریسنده» متعلق به دوران ایلام  
جدید



یکی از الهگان اقوام عرب (Al-Lat)،  
۱۰۰ ق م، مأخذ:  
[www.wheeloftheyear.com](http://www.wheeloftheyear.com)



## بررسی نشانه‌های تصویری لوح «زن ریسنده» متعلق به دوران ایلام جدید

سمیه نوغانی \*

تاریخ دریافت مقاله: ۹۱/۲/۱۳

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۱/۷/۱۰

### چکیده

لوح نیمه برجسته زن ریسنده از آثار به جای مانده از دوران ایلام جدید با مضمونی روایتگر است. پرسش اینجاست که آیا این تصویر در پایین ترین سطح نشانه سازی قرار می گیرد و فقط روایتگر صحنه ای از فعالیت بانویی از طبقه مرفه جامعه ایلامی است یا سطح بالاتری از معنا را در قالب نمادپردازی و تجسم ایزدانو در بر دارد. در این پژوهش، باروش توصیفی-تطبیقی براساس مقایسه اجزای تصویر با سایر متون تاریخی موجود (مهرها، الواح و مجسمه های به جای مانده) به بررسی مفاهیم احتمالی اجزای تشکیل دهنده این لوح پرداخته خواهد شد. با توجه به از میان رفتن بافت اجتماعی و فرهنگی پدیدآورنده اثر، نبود متن مرتبط با آن، و عدم اشاره به مکان کشف اثر در منابع، از مجموع نشانه های تصویری به کار رفته و البته باقی مانده بر این لوح در تفسیر (خوانش) جدید از آن استفاده شده است. این تفسیر بر مبنای شباهت های صوری و ظاهری با نقوش به جای مانده از تمدن های ایلام و بین النهرین و همچنین نمادپردازی ایزدانوان در تمدن های تاریخی و باستانی بنا شده است. براساس نشانه های به کار رفته در روایت تصویری لوح «زن ریسنده ایلامی»، این لوح می تواند بیانگر ایزدانویی در حال ریسندگی یا با معنای نمادین ایزدانویی در حال رشتن رشته سرنوشت باشد.

### واژگان کلیدی

لوح زن ریسنده ایلامی، نماد، ایزدانوان.

\* دانشجوی دوره دکتری مرمت اشیای فرهنگی تاریخی، دانشکده مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، شهر اصفهان، استان اصفهان.

Email: somayeh.noghani@yahoo.com

### مقدمه

یکی از آثار به‌جای مانده از دوره تمدن ایلام جدید (متعلق به قرون هشتم یا هفتم پیش از میلاد)، لوحی است نیمه‌برجسته با تصویر بانویی که دوک نخ‌ریسی به دست دارد و در مقابل او ظرف غذایی حاوی ماهی و نقوشی دایره‌ای شکل (احتمالاً نان) قرار گرفته است. خدمتکاری بادبزن در دست در پشت سر این بانو ایستاده است (تصویر ۱). با توجه به نشانه‌های تصویری تکرار شده در آثار متنوع هنری تمدن‌های ایلام و بین‌النهرین در ارتباط با ایزدان و ایزدبانوان، هر یک از عناصر تشکیل‌دهنده این تصویر می‌تواند تداعی‌کننده مفاهیمی نمادین باشد.

در این مقاله، لوح مزبور، به‌منزله متنی با قابلیت انتقال معنا در دو سطح، در نظامی نشانه‌ای تصویری بررسی می‌شود. سطح اول صورت و تجسم یک معنا (باز نمود یک رویداد یا صحنه) است و سطح دوم می‌تواند معانی نمادین و کاربرد رمزگان در تجسم موضوعی فرامادی باشد. البته نباید از نظر دور داشت که این اثر در زمان خود و به‌منظور انتقال پیامی به مخاطب آن زمان تجسم یافته است و با توجه به از بین رفتن بافت فرهنگی مربوطه بیش از ۲۵۰۰ سال پیش، نبود متن نوشتاری مرتبط با آن، کامل نبودن تصویر به سبب تخریب در طول زمان، و همچنین اشاره نکردن منابع به مکان کشف این لوح (معبد، قصر یا خانه معمولی)، اظهار نظر در خصوص آن دشوار است.

در مواجهه با این لوح، پرسشی مطرح می‌شود که پاسخ آن اثر را در دو سطح متفاوت نشانه‌شناختی قرار می‌دهد: آیا این لوح صرفاً تصویرگر بانویی از طبقه‌ای مرفه و صاحب‌مقام از دوران ایلام جدید در حال ریسندگی (به‌منزله شغلی مهم) است یا عناصر تصویر به صورت نمادین ایزدبانویی را در حال رستن نخ (به‌عنوان یکی از فعالیت‌های منسوب به ایزدبانوان) یا، حتی فراتر از آن، رستن نخ سرنوشت و تار و پود زندگی نمایش می‌دهند؟

این پژوهش با روش توصیفی-تطبیقی (بر اساس مقایسه اجزای تصویر با سایر متون تاریخی موجود مانند مهرها، الواح و مجسمه‌های به‌جای مانده) به بررسی تک‌تک اجزای اثر و در نهایت جمع‌بندی مفاهیم مرتبط با یکدیگر در آن می‌پردازد و این فرضیه را طرح می‌کند که شاید لوح یادشده بازنمایی ایزدبانویی در حال نخ‌ریسی یا با مضمون رستن نخ سرنوشت باشد.

### پیشینه تحقیق

کتاب تاریخ هنر و باستان‌شناسی این لوح را تنها با عنوان اثری هنری از تاریخ ایلام جدید معرفی کرده‌اند و عناوینی چون زنی در حال دوک‌ریسی یا نخ‌ریسی، و زن ریسنده ایلامی برای آن برگزیده‌اند (آمی، ۱۳۸۴: ۶۸؛ مجیدزاده، ۱۳۷۰: ۹۳؛ پرادا، ۱۳۸۳: ۸۴؛ هارپر، ۱۹۹۲: ۲۰۰). تنها در مقاله‌ای با نام «اسطوره سرنخ» بر اساس عناصر تشکیل‌دهنده تصویر،



تصویر ۱- نقش نیم‌برجسته زنی در حال نخ‌ریسی، دوره ایلام جدید، قرون هفتم و هشتم پیش از میلاد، ارتفاع: ۰.۰۹۳ متر و عرض ۰.۱۳۰ متر. محل نگهداری: موزه لوور، مأخذ: Harper, 1992: 200



تصویر ۲- یکی از الهگان اقوام عرب (Al-Lat)، ۱۰۰ ق م مأخذ: www.wheeloftheyear.com

که در مقاله حاضر نیز به آن‌ها پرداخته می‌شود، این نقش به احتمال ایزدبانویی با نقش بافندگی دانسته شده است (مختاریان، ۱۳۸۸).



تصویر الف- پرستندگان معبد ابو در تل اسمر، حدود ۲۷۰۰ تا ۲۵۰۰ ق م مأخذ: [www.luc.edu](http://www.luc.edu)  
 تصویر ب- لوح حمورابی متعلق به ۱۷۹۲-۱۷۵۰ ق م؛ مأخذ: Harper, 1992, p.160  
 تصویر پ- گویا، حدود ۲۱۰۰ ق م؛ مأخذ: [www.luc.edu](http://www.luc.edu)  
 تصویر د- اورنامو پادشاه اور در مقابل الهه نین گال؛ مأخذ: صراف، ۱۳۸۴: ۱۶۱  
 تصویر ث- نیایشگر ایلامی متعلق به ۲۹۰۰-۲۳۳۴ ق م؛ مأخذ: Harper, 1992: p.83  
 تصویر ج- مجسمه وقف شده به معبد الهه پینیکیر در چغان نیل، قرن ۱۳ ق م، ارتفاع ۰/۱۰۱ متر؛ مأخذ: آمیه، ۱۳۸۴: تصویر ۸۶  
 (ترتیب تصاویر براساس دوره تاریخی است)

### مفهوم نشانه

به طور کلی، هر متن متضمن مجموعه‌ای از نشانه‌هاست که برحسب رمزها و خرده‌رمزهایی شکل گرفته و بازتاب دهنده ارزش‌ها، گرایش‌ها، اعتقادات، مفروضات و رویه‌هایی خاص است (ضمیران، ۱۳۸۲: ۱۴۶).

نشانه‌ها (به شکل تصاویر، اصوات، اعمال و حرکات یا اشیا)، واحدهایی معنا دارند بدون معنی ذاتی یا طبیعی، که فقط زمانی که آن‌ها را منسوب به معنا کنیم یا به آن‌ها معنا دهیم به علامت یا نشانه تبدیل می‌شوند. برای معنادار شدن هر شکل، روند فعال تفسیر مطرح می‌شود. بدون روند فعال تفسیر، شکل به خودی خود معنا ندارد (نرسی سیانس، ۱۳۸۷: ۲۹). نشانه را باید در ارتباط با دیگر نشانه‌ها تحلیل کرد (ضمیران، ۱۳۸۲: ۱۴۸).

نشانه‌ها در متن معنای می‌یابند. تفسیر معنای قراردادی هر نشانه مستلزم آشنایی با مجموعه‌ای از قراردادهای خاص است. رمزها، نشانه‌ها را به سیستم‌های معنادار تبدیل می‌کنند

که در چارچوب آن‌ها میان دال و مدلول نوعی همبستگی ایجاد می‌شود. به همین جهت، می‌توان گفت رمزها از متون فراتر می‌روند و میان متن‌ها گونه‌ای پیوند برقرار می‌کنند و به همین علت زمینه تفسیر آن‌ها فراهم می‌شود (ضمیران، ۱۳۸۲: ۱۳۳-۱۳۵). رمزگشایی در واقع شناخت، فهم و درک متن، تفسیر، ارزیابی و داوری آن است.

### مروری مختصر بر تاریخ تمدن ایلام

تمدن ایلام در اواخر هزاره چهارم قبل از میلاد (حدود ۳۲۰۰-۳۱۰۰ ق م) در جنوب غربی ایران ظاهر شد. این تمدن به چهار دوره آغاز ایلامی، ایلام قدیم (هم‌زمان با ظهور اولین سلسله، ۲۷۰۰-۱۵۰۰ ق م)، ایلام میانی (۱۵۰۰-۱۱۰۰ ق م)، و ایلام جدید (۸۲۱-۶۴۰ ق م) طبقه‌بندی می‌شود. مدارک موجود در خصوص مذهب ایلامیان اندک و پراکنده است، اما به نظر باستان‌شناسان، مذهب بر فرمانروایان و مردم ایلام نفوذ داشته است. افزون‌براین، مذهب ایلامی ویژگی‌های



تصویر ۴- از سمت چپ: زن نیایشگر ایلامی (ابتدای هزاره دوم پیش از میلاد، ارتفاع: ۰.۰۹۴ متر؛ مأخذ: آمیه، ۱۳۸۶: عکس ۶۱ مجسمه ملکه نپیراسو (قرن سیزدهم پیش از میلاد، ارتفاع: ۱.۲۹ متر؛ مأخذ: Harper, 1992: 133) طراحی از نقش حک شده بر جام به دست آمده از حاجی آباد مرو دشت فارس با نقش الهه و پرستشگری که در مقابل او زانو زده است (دارای کتیبه آغاز ایلامی)؛ مأخذ: صراف، ۱۳۸۴: ۱۵۶



تصویر ۶- اثر مهر استوانه‌ای از چغازنبیل، شوش، قرن ۱۳ ق م نیایشگر در مقابل خدای نشسته بر تخت قرار دارد، دست خود را به منظور ادای احترام بالا برده و خدمتکار نیز با بادبزی در دست در پشت سر خدای تصویر شده قرار دارد. مأخذ: همان: ۵۲



تصویر ۵- اثر یک مهر استوانه‌ای به دست آمده از شوش متعلق به ۲۵۰۰-۲۳۵۰ ق م، در گوشه پایین سمت راست تصویر می‌توان الهه‌ای را سوار بر گربه‌سانی دید که دو نیمه او را باد می‌زنند. مأخذ: پرادا، ۱۳۸۳: ۳۳

وقت و ناتوانی مالی، نوعی رکود هنری اتفاق افتاده است، به طوری که هنر این دوران شکوه قبل را ندارد (مجیدزاده، ۱۳۷۰: ۹۰). شاید این نکته بر سنت‌های هنری رایج در ایلام جدید هم تأثیرگذار بوده باشد.

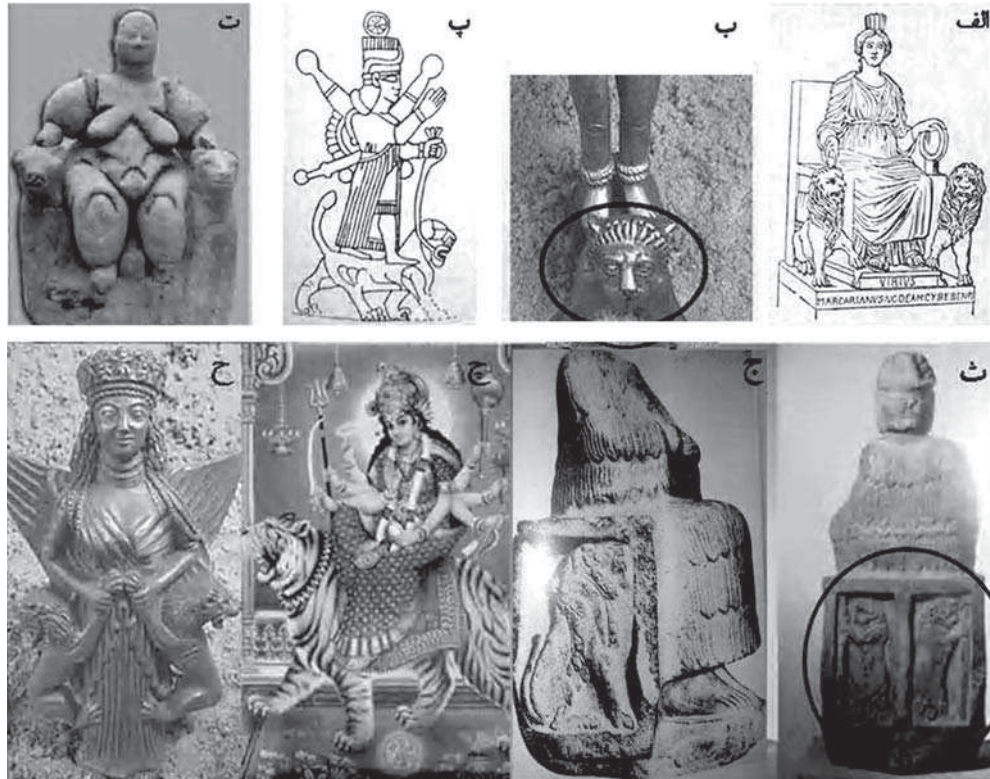
### پرستش ایزدبانوان

پرستش الهه مادر یکی از ابتدایی‌ترین اشکال پرستش در نزد بشر بوده که تقریباً در تمامی تمدن‌های کهن بشری و خاستگاه‌های آن‌ها می‌توان نشانه‌های آن را یافت. حتی در قرآن کریم نیز به پرستش بت‌های مادینه در نزد اعراب اشاره شده است. پیکره‌های کوچک به دست آمده از بسیاری از مکان‌های باستانی گسترده‌ی این آیین را نشان می‌دهد. البته، در هر منطقه و تمدن، با توجه به محیط و بافت و اعتقادات فرهنگی، ایزدبانوان (الهه‌های مادر) نمادها و نشانه‌های مختلفی را به خود گرفته‌اند. اینچنین است که ایزدبانوان قطب شمال با گوزن شمالی همراه می‌شوند و ایزدبانوان اعراب با شتر (تصویر ۲). با توجه به گستردگی این اعتقاد در تمامی تمدن‌های باستانی، به نظر می‌رسد این آیین در ناخودآگاه جمعی بشر قرار داشته

مشترک و در عین حال کاملاً مشخص و متمایزکننده‌ای با مذهب بین‌النهرین داشته است.

در این بین، توجه به سحر و جادو، نیروهای جهان زیرین، عنصر زن، و همچنین پرستش مار از ویژگی‌های شاخص مذهب ایلام بوده است. این تمدن مذهبی چندخدایی داشت. از کهن‌ترین مدارک موجود در این خصوص می‌توان به معاهده هیت پادشاه اوان (از سرزمین‌های ایلام) و نارام سین اکدی در قرن بیست و سوم پیش از میلاد (حدود ۲۲۲۳ ق م) اشاره کرد که نام‌های خدایان و الهگان ایلامی در آن ذکر شده است. الهه بزرگ یا الهه مادر همواره جایگاه ویژه‌ای در این مذهب داشته است. پیکره‌های الهه برهنه یکی از ویژگی‌های تکرارشونده تمدن ایلامی است که در تمام حفاریات باستان‌شناسی بدان برمی‌خوریم.

الهه بزرگ مقام اول را در رده خدایان ایلامی داشته است که شاید حاکی از نظام مادرسالاری بوده باشد. البته به مرور زمان ایزدبانوی بزرگ در رده‌های بعدی قرار می‌گیرد و از جایگاه اول سقوط می‌کند (مجیدزاده، ۱۳۷۰: ۵۰-۵۶). به نظر محققان، در هنر ایلام جدید، به علت ضعف دولت‌های



تصویر الف - سیبیل؛ مأخذ: [www.sabbatariannetwork.com](http://www.sabbatariannetwork.com)

تصویر ب - الهه هبات هیتی؛ نک. تصویر ۸

تصویر پ - اینانا/ ایشتار؛ مأخذ: صراف، ۱۳۸۴: ۲۰۳

تصویر ت - الهه مادر از چتل هویوک؛ مأخذ: [www.newworldencyclopedia.org](http://www.newworldencyclopedia.org)

تصویر ث و ج - الهه ناروندی از ایلام ۲۲۵۰-۲۱۰۰ ق م؛ مأخذ: Harper, 1992: 90-91

تصویر چ - دورگای هندی سوار بر ببر؛ مأخذ: [www.transcendigital.org](http://www.transcendigital.org)

تصویر ح - آناهیتا با شیرهای همراه؛ مأخذ: [www.wheeloftheyear.com](http://www.wheeloftheyear.com)

(یا الهه بزرگ، الهه زمین) را در ذهن خویش آفرید.

مهم‌ترین کارکردهای ایزدبانوان تقریباً در بین تمامی اقوام در ارتباط با کیهان‌زایی، تقدس زمین به‌عنوان مادر بزرگ، نظام‌های تقویمی، آیین‌های رویش گیاهان و کشاورزی، آباقتن سرنوشت انسان‌ها، آیین‌های رستاخیز و جهان پس از مرگ، عشق و زناشویی و باروری، زیبایی و... است (الیاده، ۱۳۷۲). گاه، مسئولیت این آیین‌ها به‌عهده یک ایزدبانوی بزرگ و گاه هرکدام در دسته وظایف الهگان مختلف است. به نظر می‌رسد آنچه گرایش به پرستش ایزدبانوان را سبب شده عبارت است از:

باروری و بقای نسل، هم در جانوران (منابع غذایی انسان) و هم در نوع بشر (افزایش تولید و همچنین افزایش امنیت با افزایش افراد قبیله)؛ فرهنگ کشاورزی و وابستگی به برکت خاک و ریزش باران؛ محاسبه ایام و نظام‌های تقویمی، اهمیت ماندگاری منابع غذایی (مرتبط با سفال‌گری و تهیه ظروف نگهداری غذا)، طلسم محافظ در برابر نیروهای شر؛ تقدیس زناشویی؛ اهمیت خانواده و ایزدبانوی عشق؛ ارتباط با جهان مردگان؛ رستاخیز؛ ارتباط با زندگی و مرگ گیاهان؛

و ارتباط بین اقوام سبب گسترش آن نشده است، چراکه نشانه‌های این پرستش هم در پولینزی آمریکای جنوبی دیده می‌شود و هم در مغولستان. البته برخی نیز به ارتباط بین اقوام و گسترش آیین پرستش ایزدبانوان معتقدند.

برای مثال، فانیان اشاره می‌کند که نشانه‌های پرستش ایزدبانوان از نظر تاریخی به آغاز دوره فرهنگی اوریناسین (پارینه‌سنگی جدید)، فرهنگ گراوتیان (در حوزه جغرافیایی آسیای غربی و دشت‌های روسیه جنوبی و دره دن) می‌رسد که گفته شده همراه با مهاجرت اقوام آسیایی در اروپای مرکزی و شرقی (از حوالی خزر تا مدیترانه) اشاعه یافته است (فانیان، ۱۳۵۱).

نکته جالب توجه درباره نوس‌های الهه‌های حاصل‌خیزی و باروری توجه و تأکید و اغراق در اندام مؤنث و وظایف باروری و تولد و مادری است، بدون شخصیت‌پردازی و پرداختن به چهره آن‌ها، و همچنین صفت بخشاینده نعمت و برکت. به نظر می‌رسد بشر در ارتباط با طبیعت و فراقنی رحمت و برکت زمین بر مادر به‌عنوان عنصر ملموس و مادی دارای لطف و مهربانی و قدرت زایش و تولید نسل، الهه مادر

۱- این اندیشه هنوز به صورت سرزمین مادری و مام‌وطن در تمامی فرهنگ‌های بشری رواج دارد.  
۲- در قرآن کریم زنان به کشتزار تشبیه شده‌اند (بقره: ۲۲۳).



تصویر ۸- از سمت چپ: ایشتار با کلاهی شاخدار و لباسی مَظَبق که پای خود را بر روی شیری نهاده است و نیایشگری در مقابل اوست. مأخذ: [arabianwomen.nielsonpi.com](http://arabianwomen.nielsonpi.com)  
ایزدبانوی بزرگ اروپای شمالی (اسکاندیناوی)، فریا؛ مأخذ: [www.vector-images.com](http://www.vector-images.com)  
آناهیتا سوار بر شیر و نیایشگر، از گنجینه جیحون؛ مأخذ: Boardman, 2000: 163

نگرش حکایت می‌کنند. عموماً زندگی عادی مردم به تصویر کشیده نشده و خدایان و الهگان یا نمادهای آن‌ها موضوع اصلی تراوشات ذهن هنرمند و صنعتگر آن دوران بوده‌اند، جدا از کارکردهای مالکیتی، حسابرسی و... پادشاهان و قهرمانان در رتبه بعدی قرار داشته‌اند و مردم عادی بیشتر در صحنه‌هایی نظیر انجام قربانی، ساخت و ساز معبد، جنگ و پیروزی و شکست دشمن و مضامینی از این دست تصویر شده‌اند.

حتی فرمانروایان هم معمولاً در حالت تعبد و کرنش در مقابل خدایان دیده می‌شوند (تصویر ۳). بانوان به‌نمایش درآمده در هنر ایلام نیز از این قاعده مستثنی نبوده و در حالت ادب و کرنش در برابر خدایان خود هستند. در این حالت، دست‌ها روی هم یا گره‌شده در هم و زیر سینه یا دستی برافراشته در برابر خدایان است (تصاویر ۲ و ۴). حتی در نقش برجسته‌های به‌جای مانده از هانی، حاکم آیپیر (ایذه)، و خانواده‌اش در اشکفت سلمان (قرون هشتم و هفتم پیش از میلاد و تقریباً هم‌زمان با لوح مدنظر)، نیز نحوه ایستادن و ادای احترام در مراسم آیینی و تقدیم به خدایان، سبک ایستادن رایج برای ادای احترام رعایت و تکرار شده است.

هنرمند با دقت و ظرافت به تزیین موی سر، لباس و جواهرات بانوی نشسته بر تخت در لوح مزبور پرداخته است. در نقش برجسته‌های اشکفت سلمان، همسر هانی (در مقام همسر حاکم) لباسی ساده به تن دارد و آرایش ویژه‌ای در موی سر او مشاهده نمی‌شود. تنها در یکی از نقوش دامنی به‌شکل مَظَبق برای او تصویر شده است. البته ممکن است جزئیات این نقش برجسته به‌مرور زمان و بر اثر فرسایش از بین رفته باشد. با توجه به هم‌زمانی تقریبی این نقش برجسته با لوح زن ریسنده، و همچنین با توجه به سنت‌های رایج در بین‌النهرین و البته ایلام در خصوص نحوه نمایش شخصیت‌ها، همچنین نحوه بر تخت نشستن این بانو به‌صورت چهارزانو و رسمی، به‌نظر می‌رسد بانوی این تصویر از جایگاهی ویژه برخوردار باشد، یعنی ملکه، اشراف‌زاده یا ایزدبانویی نشسته بر تخت.

ارتباط با خاک به‌عنوان عنصر شکل‌دهنده انسان و اهمیت زمین (مادر) و...

تجسم ایزدبانوان به‌شکل بت‌های کوچک، تصاویر قالبی و حکاکی‌ها، نقوش انتزاعی و نقاشی ارائه شده و به‌ویژه از دوران نوسنگی با نمادها و نشانه‌هایی همراه شده است. گاه نشانه‌ها همراه ایزدبانو بوده و گاه به‌تنهایی و به‌عنوان نماینده الهه به کار رفته است. از مهم‌ترین و عمومی‌ترین نشانه‌های به‌کاررفته در بین بسیاری از اقوام باستانی می‌توان به نمادهای زیر اشاره کرد:

ماه و هلال ماه (درارتباط با محاسبه ایام، آب، بافنده سرنوشت، جهان مردگان)؛ گاو و شاخ گاو (درارتباط با ماه، منبع آب‌های آسمانی، رعد و برق، ارتباط با آیین‌های کشاورزی)؛ مار (آب، زندگی، مرگ و...)؛ قوچ؛ ماهی؛ صدف؛ حلزون؛ گربه‌سانانی چون شیر و پلنگ و ببر؛ گیاهان مختلف (به‌مذله رمز زندگی، جاودانگی و باروری) نظیر انواع گل‌ها به‌ویژه لوتوس و مو و انار؛ دست؛ دایره؛ ستونک برخی پرندگان مانند کبوتر؛ نخ‌ریسی و بافندگی؛ خورشید.

در این میان، به‌ویژه اهمیت آب و تغذیه با حیوانات و سپس محصولات کشاورزی سبب شده است که از دوران پیش از تاریخ کلیت آب‌ماه- زن و مدار انسانی-کیهانی نماد باروری به نظر بیاید (الیاده، ۱۳۷۲: ۱۹).

### بررسی عناصر تشکیل‌دهنده تصویر در لوح «زن ریسنده ایلامی»

نشانه‌های تصویری در لوح مزبور هم‌از لحاظ معناشناسی نشانه‌ها و ارتباط آن‌ها با یکدیگر در اثر و هم در مقایسه با سایر جلوه‌های هنری تمدن‌های ایلام و بین‌النهرین تحلیل و بررسی شده‌اند که در ادامه به آن‌ها پرداخته خواهد شد.

#### ۱. بانوی نشسته بر تخت

در هنر تمدن‌های تاریخی و باستانی، جنبه آیینی و کارکرد مذهبی جایگاه ویژه‌ای داشته و بشرکارهای خود را در ارتباط با نحوه نگرش و اعتقاد خود به نیرویی فرامادی انجام می‌داده است. بسیاری از نقوش برجسته‌ها، الواح یا مهرها از این نوع



تصویر ۹- بخشی از لوح زن ریسنده ایلامی، پایه تخت و میز مقابل بانو تزیینی به شکل پای گربه سان (احتمالاً شیر) دارد؛ نک. تصویر ۱

پلنگ، یوزپلنگ) یکی از موضوعات تکرار شده در تصویرگری ایزدبانوان به ویژه در بین اقوام هند و اروپایی است (تصاویر ۵ و ۷ و ۸). اگرچه از نظر تاریخی و حتی جغرافیایی، الهگان به نمایش درآمده در این تصاویر در یک محدوده زمانی نیستند، چنان که الهه مادر چتل هویوک از هزاره ششم قبل از میلاد (تصویر ۷.ت) و نقاشی معاصر از دورگای هندی (تصویر ۷.چ)، نکته مدنظر عمومیت این موضوع در ادوار و تمدن های مختلف بوده است.

در برخی از این تصاویر، ایزدبانو بر تختی نشسته که پایه های آن را گربه سانی تشکیل داده و در طرفین آن قرار گرفته است. مختاریان این نوع تصویرگری را در مفهوم سه تایی مقدس بررسی کرده است (مختاریان، ۱۳۸۶).

بانوی تصویر شده در لوح مذکور بر تختی با پایه ای به شکل پنجه های نوعی گربه سان (احتمالاً شیر) نشسته و این خود می تواند نشانه ای از اهمیت و جایگاه این بانو، بیش از زنی ریسنده، باشد (تصویر ۹).



تصویر ۱۱- آرخنه یونانی بارشته نخ در دست، مأخذ: www.medeaslair.net



تصویر ۱۰- آتنا در حال نخریسی، مأخذ: whorlspinsblogspot.com

البته این نکته را نیز نباید از نظر دور داشت که عمدتاً ایزدان و ایزدبانوان در هنر بین النهرین و سپس ایلام با نماد کلاهی شاخ دار نمایش داده شده اند (مانند ایشتار در تصویر ۸) و بانوی لوح مدنظر این نشانه را با خود به همراه ندارد. می توان توجیه این موضوع را فاصله زمانی این نوع شمایل نگاری تا زمان خلق لوح زن ریسنده دانست، اگرچه در برخی از مهرهای استوانه های این تمدن، ایزد تصویر شده کلاهی شاخ دار ندارد (مانند تصویر ۶).

آمیبه نیز در کتاب تاریخ عیلام، در توضیح تصویر ۶۲ در کتاب، با توجه به پیراهن چین دار مطبق پیکره، با وجود اینکه فاقد کلاه شاخ دار است، آن را رب النوع می داند (آمیبه، ۱۳۸۴).

## ۲. خدمتکاری در حال باد زدن بانو

این سنت نیز در نمونه لوح ها و به ویژه مهرهای استوانه ای به دست آمده از ایلام مشاهده می شود که خدمتکاری این وظیفه را انجام می داده است. شخصی که وظیفه باد زدن را بر عهده دارد بیشتر در پشت سر شخصیت اصلی (یعنی ایزد یا ایزدبانو) تصویر شده و گاهی نیز در جلوی او ایستاده است. شخص نیایشگر نیز در مقابل ایزد به حالت نشسته یا ایستاده با همان حالت های مرسوم نمایش نیایشگران (تصاویر ۳ و ۴) قرار دارد (تصاویر ۵ و ۶).

## ۳. استفاده از نقش تزیینی پنجه های نوعی گربه سان (احتمالاً شیر) در پایه تخت و میز مقابل بانو

تصویر ۵ از وجه دیگری نیز اهمیت دارد. ایزدبانو یا ایزدبانوان تصویر شده در این مهر بر گربه سانان نشسته اند. همان طور که اشاره شد، همراهی ایزدبانو با گربه سان (شیر،





تصویر ۱۲ - نقش برجسته اونتاش‌گال، متعلق به قرن ۱۴ ق م مأخذ:  
Harper, 1992: 128-129

شایان توجه در این لوح است. چنان‌که اشاره شد، یکی از نمادها یا نشانه‌های همراه ایزدبانوان ماهی و درارتباط با آب و باروری است. در بندهشن نیز ماهی در فهرست چهار عنصر مؤنث جهان بیان شده است. این چهار عنصر عبارت‌اند از: آب، زمین، ماهی و گیاهان. البته این عناصر درارتباط با پرستش ایزدبانوان نیز در سراسر جهان باستان مطرح شده‌اند. برخی از ایزدبانوان مرتبط با ماهی در تمدن‌ها و دوره‌های تاریخی مختلف عبارت‌اند از:

- Ban Naomha: ایزدبانو ماهی ایرلندی  
- Kwan Yin: ایزدبانوی چینی به شکل ماهی یا پری دریایی.  
گاهی روی ماهی یا لوتوس می‌نشیند و گاه فرزندی نیز در آغوش دارد.

- Nang Gnuak: ایزدبانوی پری دریایی Thai.  
- Bentakumari: ایزدبانوی هندی که اولین ماهی فصل [صید] به او تقدیم می‌شود.  
- Derceto: ایزدبانوی دریای بابلی، همچنین ایزدبانوی زمین - ماهی سوریه پیش هلنی  
- Avfruvva: ایزدبانوی پری دریایی فنلاند  
- Atargatis: ایزدبانوی ماهی فلسطینی

- La Diosa del Mar: ایزدبانوی کوبایی، مادر ماهی‌ها  
- از نمادهای ایزدبانو آناهیتا، به ماهی نیز اشاره شده است.  
- آمفی‌تریت همسر پوزئیدون ایزد دریاها، به عنوان الهه دریا سوار بر موجودات دریایی یا سوار بر ارابه‌ای که موجودات

البته شاید در این نظر تردید باشد، از این جهت که صراف در کتاب مذهب قوم ایلام تصویری از یک نقش برجسته از شاه محلی شوش، آتاهامیتی اینشوشیناک، ارائه داده که از آن به صحنه بارعام شاه یاد کرده و شخص شاه بر روی تختی با پایه شبیه پنجه یک گربهسان نشسته است (صراف، ۱۳۸۴: ۲۰۲).

تاریخ این لوح حدود ۶۵۰ ق م (تقریباً هم‌زمان با لوح زن ریسنده) ذکر شده است (Harper, 1992: 198). البته، با توجه به کمیبود بخش عمده‌ای از این نقش برجسته، این تعبیر نیز ممکن است جای تردید داشته باشد. در اینجا ممکن است شیر یا گربه‌سان به منزله نماد قدرت، دشمن مغلوب، تسلط یا صرفاً با جنبه تزیینی به کار رفته باشد.

### ۳. نخ‌ریسی بانو

یکی از القاب و موضوعات مربوط به ایزدبانوان ریسندگی و بافندگی است که در بین بسیاری از اقوام باستانی به آن اشاره شده است. ذکر برخی از ایزدبانوان مرتبط با ریسندگی در اقوام و تمدن‌های مختلف گستردگی این باور را در جهان باستان نشان می‌دهد:

- آتنا (دختر زئوس): ایزدبانوی خرد و گاه جنگ در یونان و نیز خدایانوی بافندگان، با دوک نخ‌ریسی (تصویر ۱۰):  
- پنلوپ و آرخنه: ایزدبانوان ریسندگی و بافنده سرنوشت در یونان (تصویر ۱۱):

- نیث: ایزدبانوی مصری که یکی از جلوه‌های آن زنی چیره‌دست در هنر بافندگی است که با ماکوی خود جهان را می‌بافد:

Tait: یکی از نام‌های ایزیس مصری، به‌عنوان بافنده و ریسنده نخ‌های سرنوشت.

موکوشا (الهه روسی): الهه باروری و ریسندگی که در تور زندگی و مرگ کتان و پشم می‌ریسد.

Srecha: ایزدبانوی روسی اسلاو سرنوشت و نخ‌ریسی که نخ زندگی را می‌بافد و قطع می‌کند.

بریتیت: ایزدبانوی سلتی و خدای بافندگی  
زن عنکبوتی از آمریکای شمالی، او هر روز جهان را می‌بافد و شب‌ها بافته‌های خود را باز می‌کند.

Xochinquetzal: ایزدبانوی مکزیکی، ریسنده و بافنده.  
فریگ: ایزدبانوی شمال اروپا و نیز بافنده ابرها.

این اندیشه در بین مردم تمدن‌های مختلف باستانی در مناطق مختلف جهان دیده شده است و گاه یگانه و وظیفه و گاهی یکی از وظایف ایزدبانوان در کنار دیگر صفات و فعالیت‌های آن‌هاست.

ریسندگی و بافندگی هم به‌عنوان یکی از مشاغل مهم مطرح است و هم در معنای نمادین با مضامینی چون رشتن و بافتن تاروپود زندگی و نخ سرنوشت همراه است.

### ۴. ظرف غذای مقابل بانو

قرارگرفتن ماهی در ظرفی مقابل بانو از دیگر نشانه‌های

با این وصف، می‌توان ماهی تصویر شده در این لوح را نیز به آیین‌های مرتبط با پرستش ایزدبانو مرتبط دانست. البته این ماهی نیز روی میزی با پایه‌هایی به شکل پنجه‌های گربه‌سان واقع شده است (تصویر ۹).

نشانه دیگر نقوش دایره‌ای شکلی است که در بالای این ماهی واقع شده است (تصویر ۱۷). پیر آمیه این نقوش دایره‌ای شکل را میوه دانسته است (آمیه، ۱۳۸۴: شکل ۱۲۴)، اما جای تردید است هنرمندی که در نقوش فلس‌های ماهی، تزئین موی سر بانو و... جزئیاتی بسیار ظریف ارائه داده برای نشان دادن میوه صرفاً از نقوشی دایره‌ای شکل استفاده کرده باشد.

مفهوم دیگری که می‌توان درباره این نقوش دایره‌ای شکل محتمل دانست نان به‌عنوان هدیه‌های از ایزدبانوی بزرگ است. دایره نماد کمال نیز هست. پیش از این نیز اشاره شد که دایره یکی از نمادهای ایزدبانوان است. بنابراین، ممکن است این غذا پیشکشی به ایزدبانو یا صحنه تیرکردن غذایی باشد.

#### ۵. نقش باقی‌مانده در گوشه سمت راست

به‌نظر مجیدزاده، این نقش نوارهای پرده شرابه‌داری از یک پنجره است (مجیدزاده، ۱۳۷۰: ۹۳؛ تصویر ۱۴ الف). شاید این قسمت، بخشی از دامن مطبق نیایشگری باشد که در جلوی ایزدبانو زانو زده است (تصویر ۱۴ ب؛ تصویر ۶). مسلماً به‌علت کامل نبودن لوح باقی‌مانده اظهار نظر در این خصوص بسیار دشوار است.



تصویر ۱۳- جزئیات لوح زن ریسنده ایلامی؛ نک. تصویر ۱.

دریایی آن را می‌کشند به تصویر کشیده می‌شود. - فریا، ایزدبانوی شمال اسکاندیناوی نیز گاهی با ماهی تصویر می‌شود.

در برخی از اسطوره‌ها نیز ایزدان مرتبط با ماهی (خدای ماهی‌ها) مطرح می‌شوند مانند ویشنو در اولین آواتار خود (ماتسیا)، خدای خورشید سومری با لقب ماهی (مرد ماهی بالدار)، و پوزئیدون یونانی، اما عمدتاً ماهی از نقشمایه‌های مرتبط با ایزدبانوان است.

در یک لوح ایلامی متعلق به دوران اونتاشگال تصویر زنی با پاهایی به شکل دم ماهی دیده می‌شود و، از آنجا که رشته‌طناب‌هایی به دست دارد و در مجاورت ماری واقع شده و همچنین دامن با تزئین فلس‌مانند به تن دارد، به‌نظر می‌رسد در ارتباط با آب و ایزدبانوی آب‌ماهی باشد (تصویر ۱۲).



ب



الف

تصویر ۱۴ الف- جزئیات لوح زن ریسنده ایلامی، گوشه سمت راست لوح؛ نک. تصویر ۱  
تصویر ۱۴ ب- بخشی از جام مکشوفه از مردودشت فارس که بانویی را زانو زده در مقابل ایزدبانو نشان می‌دهد؛ نک. تصویر ۴

## نتیجه

با بررسی نشانه‌های تصویری در لوح معروف به «زن ریسنده ایلامی» یا «زنی در حال نخ‌ریسی» تعبیری جدید از این لوح به ذهن متبادر می‌شود:

۱. کارکرد آیینی-اعتقادی نقوش علاوه بر جنبه‌های روایتگری، تزیینی و زیبایی‌شناختی آثار ۲. نقش قابل توجه و بااهمیت ایزدبانوان در مذهب قوم ایلام ۳. طریقه نشستن بانو به صورت چهارزانو و رسمی بر تختی با پایه‌هایی شبیه پنجه گربه‌سان (احتمالاً شیر) و نشیمن‌گاهی به شکل انتزاعی لوتوس ۳. آرایش موی سر و لباس و جواهرات بانو که او را از سطح زن عادی فراتر نشان می‌دهد (دست‌کم یک اشراف‌زاده، ملکه، یا همسر حاکم محلی) ۴. نخ‌ریسی، که علاوه بر شغل یا حتی فعالیت تفریحی برای این بانو، از فعالیت‌های مهم ایزدبانوان نیز به شمار می‌آید و معنای نمادین رسیدن نخ سرنوشت را نیز به همراه دارد ۵. خدمتکاری در حال باد زدن بانو، که از نقشمایه‌های مرسوم در هنر ایلام و به ویژه مهرهای استوانه‌ای این تمدن در نمایش ایزدان و الهگان است ۶. ظرف غذای مقابل بانو حاوی ماهی و نقوش دایره‌ای‌شکلی که می‌تواند بیانگر میوه یا نان باشد (به‌منزله غذای پیشکش به ایزدبانو یا صحنه تبرک غذا) ۷. پایه‌های تخت و میز مقابل بانو به شکل پنجه نوعی گربه‌سان که مفاهیمی چون قدرت و غلبه بر دشمن، همچنین همراهی ایزدبانوان با گربه‌سانانی چون شیر و ببر و یوزپلنگ را نیز تداعی می‌کند ۸. بخش کوچک باقی‌مانده در گوشه سمت راست لوح که می‌تواند قسمتی از دامن یک نیایشگر باشد (صرفاً به‌عنوان یک فرضیه).

با این توصیف، لوح یادشده می‌تواند تصویری از ایزدبانویی ریسنده (با توجه به اهمیت بافندگی) در یک لحظه یا صحنه آیینی یا، در معنایی فراتر، ایزدبانویی در حال رشتن نخ سرنوشت باشد.

## منابع و مآخذ

آمیة، پیر. ۱۳۸۴. تاریخ ایلام. ترجمه شیرین بیانی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.  
الیاده، میرچا. ۱۳۷۵. مقدس و نامقدس. ترجمه نصرالله زنگویی. تهران: سروش.  
الیاده، میرچا. ۱۳۷۲. رساله در تاریخ ادیان. ترجمه جلال ستاری. تهران: سروش.  
پارکز، هنری بنفورد. ۱۳۸۰. خدایان و آدمیان (نقد مبانی فرهنگ و تمدن غرب). ترجمه محمد بقایی. تهران: قصیده.

پرادا، ایدت. ۱۳۸۳. هنر ایران باستان. ترجمه یوسف مجیدزاده. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

ستاری، جلال. ۱۳۸۱. اسطوره و رمز در اندیشه میرچا الیاده. تهران: مرکز.

صراف، محمدرحیم. ۱۳۸۴. مذهب قوم ایلام. تهران: سمت.

ضمیران، محمد. ۱۳۸۲. درآمدی بر نشانه‌شناسی هنر. تهران: قصه.

فانیان، خسرو. ۱۳۵۱. «پرستش الهه-مادر در ایران»، بررسی‌های تاریخی، ۴۳: ۲۰۹-۲۴۸.

عسگری، لیلا. ۱۳۸۶. «حضور ایزدبانوی بزرگ در زبان و گویش‌های ایرانی»، گویش‌شناسی، ۱ و ۲: ۱۵۱-۱۲۳.

مجیدزاده، یوسف. ۱۳۷۰. تاریخ و تمدن ایلام. تهران: نشر دانشگاهی.

مختاریان، بهار. ۱۳۸۶. «پیوند مناره‌ها و گنبد با نماد سه‌تایی مقدس»، انسان‌شناسی و فرهنگ [۱۹ خرداد ۱۳۸۹]

<http://anthropology.ir/node/1106>

مختاریان، بهار. ۱۳۸۸. «اسطوره سرنخ»، انسان‌شناسی و فرهنگ [۱۹ خرداد ۱۳۸۹]:

<http://anthropology.ir/node/4233>



مورنو، آنتونیو. ۱۳۸۴. یونگ، خدایان و انسان مدرن. ترجمه داریوش مهرجویی. تهران: مرکز. نامورمطلق، بهمن. ۱۳۸۶. «تأملی بر نظریه بینامتنیت رولان بارت»، روزنامه ایران، ۲۲ اردیبهشت: <http://www.magiran.com/npview.asp?ID=1499502>

نرسیسیانس، امیلیا. ۱۳۸۷. انسان، نشانه، فرهنگ. تهران: افکار.

وارنر، الیزابت. ۱۳۸۵. اسطوره‌های روسی. ترجمه عباس مخبر. تهران: مرکز.

وارنر، رکس. ۱۳۸۶. دانشنامه اساطیر جهان. ترجمه ابوالقاسم اسماعیل‌پور. تهران: اسطوره.

هارت، جرج. ۱۳۷۴. اسطوره‌های مصری. ترجمه عباس مخبر. تهران: مرکز.

Boardman, John. 2000. *Persia and the West: An archaeological investigation of the genesis of Achaemenid art*. London: Thames & Hudson.

Harper, Prudence O., Joan Aruz, and Françoise Tallon. 1992. *The royal city of Susa (ancient Near-Eastern treasure in the Louvre)*. New York: The Metropolitan Museum of Art.

## The Study of Pictorial Signs of the “Weaving Lady” Tablet from New-Elamite Period

Somayeh Noghani, PH.D, Student in Conservation of Historical & Cultural Properties, Faculty of Conservation, Art University of Isfahan, Iran.

Reseaved: 2012/5/2    Accept: 2012/10/1



This article studies the “Elamite weaving (spinning) Lady” tablet, which dates back to Neo-Elamite era, through an analytical- comparative approach& by comparing its elements with other historical texts, such as stamps, tablets, and remained sculptures, this tablet has a narrative context, and through a collection of visual signs helps the addressee of its time to form meaning. The question is that whether this tablet gets placed at a lower level of semiology and is only a narrative of the weaving of a prosperous lady from the Elamite society, or represents a higher level of meaning and symbolizes a goddess?

Since the social-cultural context of the artist of work has disappeared (with a history of 2500 years), no oral traces have been discovered, and no documents have proved the place of the discovery of the work, this article tries to present a new interpretation (reading) on the bases of formal similarities with patterns and forms remained from Mesopotamia and Elamite civilization, and also the symbolism of goddesses of historical and ancient civilizations.

According to the visual signs used in the narrative of this scene, it is apparent that this tablet does not represent just a weaving lady from Elamite, but a goddess who is weaving; probably the threads of fate.

**Key words:** Tablet of the Weaving Elamite Lady, Symbol, Goddess.